

3. Советова

Ғұмарбек Дәукеев атындағы Алматы энергетика және байланыс университеті, Алматы, Қазақстан
e-mail: zaure.sovetova@mail.ru

БАҚ-ТАҒЫ ӘДЕБИ-ЖАНРЛАРДЫҢ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТЕГІ КӨРІНІСІ: ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ-ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ЖАҢА МҮМКІНДІКТЕР

Әдебиеттегі жасанды интеллект (ЖИ) тақырыбы қазіргі заманғы ғылым мен өнердің маңызды мәселелерінің біріне айналып отыр. Жасанды интеллект түрлі салада қолданылып, әдебиетте де өзіндік рөл атқарып келеді. Мақалада БАҚ-тағы әдеби жанрлардың жасанды интеллекттегі көрінісі талданып, оны қолдану әдістері мен шығармашылық-технологиялық болашағы туралы тұжырымдар жасалады.

Жасанды интеллект – бұл адамның интеллектуалды қабілеттерін модельдеу арқылы машиналарға ойлау, оқу, жазу сияқты қасиеттерді беру процесі. Қазақ әдебиетінде жасанды интеллектіге қатысты зерттеулер, көбінесе ғылыми фантастика жанрында кездеседі. Әлемдік әдебиеттанушылар ЖИ мен адам арасындағы қарым-қатынас, оның этикалық және философиялық аспектілерін қарастыруда маңызды жұмыс атқаруда.

Мақалада әдебиеттегі жасанды интеллект туралы жарияланған БАҚ материалдары мен отандық және шетелдік ғалымдардың зерттеулері салыстырмалы талдауларға қатысты кең қолданыс табады.

Зерттеудің мақсаты мен міндеті – БАҚ-тағы жасанды интеллектінің түрлі әдебиеттердің стильдерін үйрену мен жаңадан шығармалар жазу үшін қолданыс табу ерекшеліктерін жан-жақты қарастыру. Мысалы, ChatGPT сияқты тіл үлгілері жазушының орнына шығармалар жаза алады. Сонымен қатар кейбір авторлардың стилінде мәтіндер құрастырады. Бұл қазіргі әдебиетте үлкен жаңалық болып саналады.

Зерттеудің әдіснамасы ғылыми-талдаулар, салыстырмалы көзқарас, теориялық-эмпирикалық және тарихи-тәжірибелік, инновациялық-интерпретациялау тәсілдеріне негізделеді.

Зерттеу жұмысының нәтижесінде әдебиеттің ЖИ көмегімен жылдамдық пен тиімділікті арттырудағы ерекше рөлі көрсетіледі. Бұл әсіресе редакциялау немесе шығармашылық процесті оңтайландыру үшін тиімді болмақ. Бірақ ЖИ әлі де адамның терең сезімдері мен өмірлік тәжірибесін толықтай алмастыра алмайды. Шығармашылық шектеледі.

Зерттеудің құндылығы БАҚ жарияланымдарының жасанды интеллектінің әдебиеттегі рөлін айшықтаудағы жаңа жанрлар мен тәсілдерді қалыптастыру бағыттары арқылы айқындалады. Мақаланың ғылыми және практикалық маңыздылығы авторлар мен оқырмандардың қарым-қатынасын өзгертіп, оның руханият пен өнер саласындағы тәжірибелік қырларын жетілдіруге үлкен септігін тигізеді.

Түйін сөздер: БАҚ, ChatGPT, әдебиет, жасанды интеллект, чат-бот, OpenAI, нейрожелі.

Z. Sovetova

Almaty University of Power Engineering and Telecommunications
named after Gumarbek Daukeyev, Almaty, Kazakhstan
e-mail: zaure.sovetova@mail.ru

Media coverage of the AI use in literature: new creative and technical possibilities

The topic of artificial intelligence (AI) in literature is becoming one of the key issues of the modern creative industry. Artificial intelligence is used in various fields of activity, including literature. The article analyzes the coverage of the topic in the media, draws conclusions about the methods of AI use, creative and technological prospects.

Artificial intelligence is primarily associated with the modeling and integration into computer systems of such human intellectual abilities as thinking, reading and writing. In Kazakh literature, studies on artificial intelligence are more often found in the genre of science fiction. World literary scholars study the relationship between AI and humans, ethical and philosophical aspects.

The article presents media materials on artificial intelligence in literature and provides a comparative analysis of studies by domestic and foreign scientists. The goal of the study is to determine various approaches to covering this issue in the media and to identify the features of using artificial intelligence in creating new works. For example, language models such as ChatGPT can replace a writer and also create a text in the style of a specific author. This is a major milestone in the history of modern literature.

The research methodology is based on analytical, interpretive methods, and also includes comparative and empirical analysis.

The study presents the special role of AI in increasing the speed and efficiency of literary creativity. AI can be especially fruitfully used in editing and in optimizing the creative process. The work also argues that AI cannot yet completely replace human feelings and life experiences.

The value of the study lies in determining the role of artificial intelligence in literature and media publications in the formation of new genres. The scientific and practical significance of the article lies in understanding the new relationships between writers and readers, in the spiritual and creative realization of authors.

Key words: media, ChatGPT, literature, artificial intelligence, chatbot, OpenAI, neural network.

3. Советова

Алматинский университет энергетики и связи
имени Гумарбека Даукеева, Алматы, Казахстан
e-mail: zaure.sovetova@mail.ru

Искусственный интеллект в литературных текстах СМИ: новые творческие и технологические возможности

Тема искусственного интеллекта (ИИ) в литературе становится одним из ключевых вопросов современного творчества. Искусственный интеллект применяется в различных сферах деятельности, в том числе и в литературе. В статье проанализировано освещение темы литературных жанров искусственного интеллекта в СМИ, сделаны выводы о методах его использования и творческо-технологических перспективах.

Искусственный интеллект связан, в первую очередь, с моделированием и встраиванием в компьютерные системы таких интеллектуальных способностей человека, как мышление, чтение и письмо. В казахской литературе исследования об искусственном интеллекте чаще встречаются в жанре научной фантастики. Мировые литературоведы изучают отношения между ИИ и человеком, этические и философские аспекты.

В статье представлены материалы СМИ об искусственном интеллекте в литературе и приведен сравнительный анализ исследований отечественных и зарубежных ученых.

Цель исследования – определение различных подходов к освещению данного вопроса в СМИ и выявление особенностей использования искусственного интеллекта в создании новых произведений. Например, такие языковые модели, как ChatGPT, могут заменить писателя, а также создать текст в стиле конкретного автора. Это серьезная веха в истории современной литературы.

Методология исследования базируется на аналитическом, интерпретационном методах, а также включает в себя сравнительный и эмпирический анализ.

В результате исследования представлена особая роль ИИ в повышении скорости и эффективности литературного творчества. Особо плодотворно ИИ может быть использован в редактировании и при оптимизации творческого процесса. В работе утверждается, что ИИ еще не может полностью заменить человеческие чувства и жизненный опыт.

Ценность исследования состоит в определении роли искусственного интеллекта в литературе и медийных публикациях в ходе формирования новых жанров. Научная и практическая значимость статьи заключается в осмыслении новых отношений между писателями и читателями, в духовной и творческой реализации авторов.

Ключевые слова: СМИ, ChatGPT, литература, искусственный интеллект, чат-бот, OpenAI, нейросеть.

Kіріспе

Қазіргі таңда көшбасшы елдер жаңа технологиялар саласында төңкеріс жасап, тек фантастикалық фильмдерде ғана көрініс табатын дүниелерді қолданысқа енгізе бастады. Бүкіл

әлемді таңқалдырған ChatGPT 2022 жылдың 30 қарашасында іске қосылды. Бұл жасанды интеллект өнімін америкалық ғалымдардан құралған OpenAI компаниясы ойлап тапты. Оны қолданушылар саны бес күн ішінде 1 миллионға жеткен соң, IT саласының мамандары да ЖИ-ді дамы-

туды қолға ала бастайды. Ең бастысы, олар ЖИ құралдарын қазақ тілінде сөйлетуге күш салды. ЖИ-дің пайда болуы интернет пен мобильді телефон сияқты ерекше технологиялық құбылыс ретінде адамзат баласына ерекше әсер етті (Смағұл, 2024).

ChatGPT бұған дейін арнайы мамандар ғана игеріп келсе, қазір қарапайым адамдар үшін де таңсық болмай қалды. Бұған дейін тек Google іздеу жүйесінде отырған адамдар ЖИ-ді күнделікті өмірде қолдана алады. Қазір ChatGPT-ді қолданатындар саны небәрі екі ай ішінде 100 миллионға жеткен. Amazon электронды кітап дүкенінде ChatGPT жазған 200-ге жуық кітап сатылып үлгерді. Онда ЖИ көмегімен қалай кітап жазуға болатыны жөнінде де ақпараттар ұсынылған.

IT саласының маманы Тимур Бектұр ChatGPT жасанды интеллект технологиясы арқылы табиғи тілді өңдей алатындығын жеткізе келіп: «Бұл чат-ботпен адам сияқты сөйлесіп, сұхбат жүргізе аласыз. Мәтін жазу туралы көмек те сұрай аласыз. Осы тіл моделі кез келген сұраққа жауап береді. Электрондық поштаға хат жазу, эссе, сценарий жазу сияқты тапсырмаларды да орындап береді. Қазір ғалымдар ChatGPT зерттеу және кері байланыс орнату жүйесін тәжірибеге енгізу жолдарын қарастырып жатыр» (Смағұл, 2024), – дейді.

Журналист Қ. Смағұлдың деректеріне сүйенсек, ChatGPT 2015 жылы атақты Илон Маск, Сэм Олтмэн тағы да басқа инвесторлардың 1 млрд.\$ қаржылық көмегімен ашылды. Оның ChatGPT Plus деп аталатын ақылы нұсқасы да бар. ChatGPT OpenAI жасанды интеллектіні зерттеу компаниясының суперкомпьютерлерін қолданған. Чат-боттар интернеттегі мәтін қорының көмегімен оқытылып, адаммен кері байланыс жасауға үйретілген. Нейрожелідегі жауаптарды өздерінің тәжірибесімен қайта-қайта шыңдап отырған. ЖИ-дің неғұрлым адамдар үшін ыңғайлы жолдарын табуға тырысқан. Алғашқы OpenAI компаниясы өз тәжірибесін шағын зертханадан бастаған. Оның негізін қалаушылар әлемдік деңгейдегі ғалымдар мен зерттеуші-инженерлер болған. Қазір компанияда 375 ғалым-зерттеуші қызмет істейді (Смағұл, 2024).

ChatGPT-ді қолдану үшін chat.openai.com сайтына кіріп, электронды пошта арқылы тіркелу қажет. Жүйеге кірген соң сұрақтарыңызды қойып тегін жауаптар алып, шексіз сұхбат құра бересіз. ChatGPT-мен қазір технологиялық жағынан бәсекеге түсе алатын Google, Alphabet,

Amazon, Meta Platforms сияқты алпауыт компаниялар бар. Мамандардың пікірінше, ChatGPT интернеттен ақпарат іздей алмайды. Ол өзінің жадында (750 gb) оқытылған деректен ғана ақпаратты пайдалана алады. Соған қарамастан оның мүмкіндігі жоғары болып отыр (Имамбай, 2023).

Қазіргі таңда OpenAI компаниясының өнімдері бейнені мәтінге, мәтінді бейнеге немесе визуалды кескіндер шығарып жатыр. Тіпті мәтіннің форматын өзгертіп, мақаланы әлеуметтік желінің жанрына да айналдыра алады. Әсіресе жазушылар мен журналистердің жұмысына жеңілдіктер енгізіп, грамматикалық қателерді тексеру, фактчек, бейнемонтаж жасау, дыбысты қалпына келтіру сияқты мүмкіндіктерге қол жеткізе алады.

Бұл жөнінде журналист Д. Имамбай: «Қазіргі жасанды интеллект өз қорында сақталған мәтіндерді қолданып, бірнеше тілде мәтіндер құрастыра алады. Соның ішінде ағылшын, испан, француз, қытай, орыс, қазақ т.б. барлығы 95 тілді қамтиды. Кез келген мәтін үшін чат-боттан қажетті тілді таңдайсыз. Жас зерттеуші Данияр Мұқановтың айтуынша, ЖИ-ға қазақ тілінде де сұрақтар қойып, мәтін сұрауды тоқтатпау керек. Сонда ғана қазақ тілінде сапалы ақпарат алу мүмкіндігі көбейе түседі. Қазақ тіліндегі мәтіндік және аудиоматериалдарды көбірек енгізу керек. Әлеуметтік желілердегі жазбалар мен пікірлер де сауатты әрі қазақша қаріптермен жазылған жөн. Сонда ғана ЖИ-ді қазақша сөйлетуге әркім өз үлесін қоса алады» (Имамбай, 2023), – дейді.

Жасанды интеллектінің әдебиеттегі басты қолданыстарының бірі – шығармалар жазу. Мысалы, ЖИ арқылы жазылған поэзиялар, әңгімелер мен романдар кейде әдеби әлемде үлкен қызығушылық тудырады. ЖИ-дің көмегімен жазылған шығармалар көпшіліктің назарын аудара алады, бірақ олар әдетте адам шығармашылығына қарағанда эмоциясыз және жай ғана деректер жиынтығына ұқсас болып келеді.

Нейрожелі тың тыңдап, әңгімені де жадына сақтап алып отырады екен. Оны күнделікті өмірімізде жиі кездестіріп жүрміз. Қандай тақырыпта әңгіме қозғасаңыз, келесі күні телефоныңызға сол тақырыпта жарнамалар келе бастайды. Нейрожелідегі әңгімелер жарнама беруші бизнес құрылымдарына әп-сәтте ЖИ көмегімен жеткізіліп отырады. ЖИ-дің түп-тамырын зерделеп көрсек, әлемді уысында ұстағысы келген трансұлттық компаниялардың мүддесі тұрғандығын аңғару қиын емес. Атақты Билл Гейтстердің өзі

нейрожеліні бекерден бекер насихаттап жатқан жоқ. ЖИ бизнес топтарға жаһандық клиенттерді бүкіл әлем бойынша тартып әкеліп жатыр.

Әдебиеттерге шолу

Жасанды интеллект туралы қазақ жазушыларының қазақ әдебиетіндегі шоқтығы биік фантастикалық туындыларына назар аудармас бұрын, ең алғашқы фантастикалық туындылар туралы деректерге тоқталып өтсек. Ғалымдар арасында әдебиет саласындағы ең алғаш фантастикалық шығарманы ағылшын философы Фрэнсис Бекон жазған деген пікір қалыптасқан. Себебі ол 1627 жылы жарық көрген «Жаңа Атлантида» кітабын фантастикалық жанрда жазған. Яғни, бұл кітап – барлық фантастикалық туындылардың алдыңғы шебінен орын алған. Ал қазақ әдебиетіндегі алғашқы фантастикалық туынды А. Машанидің 1957 жылы жарық көрген «Жер астына саяхат» кітабы болып саналады (Машанов, 1957).

Кітап жарық көргенге дейін адамдар үшін жердің асты мен аспанның үсті құпия болған. Кітаптан оқырман жердің қандай қабаттан тұратыны, үстіңгі қабаты мен жұқа қыртысы, терең қабатының құрамы туралы беймәлім мәліметтерге жауап таба алады. Сондықтан Ақжан Машанидің «Жер астына саяхат кітабы» геологиялық тақырыптағы тың деректер арқылы оқырманды өзіне қарай тарта біледі. Қазақ әдебиетіндегі ғылыми фантастикалық шығармалардың ізашары болған бұл кітапта жер астындағы оқиғалар туралы суреттеліп, мантия мен ядро туралы сыр шертіледі. Жер астындағы саяхаттың көрінісі ғылыми-фантастикалық түрде ерекше жеткізіледі.

Жазушы Абдул-Хамид Мархабаевтың «Ғарыштағы қымыз» әңгімесі де фантастикалық шығармалардың озық үлгісі ретінде танылды. Шығарманы автор: «Альфалықтар» – сыйлы қонағымыз. Басқа жұлдыз жүйесінің өкілдері бізге достық ниетпен келе жатыр. «Альфалықтармен» ертеңгі танысу – адам цивилизациясының жарқын көрінісі». Газеттердің соңғы кездегі нөмірлерінен осы тәріздес сөздерді жұрт жиі көретін болып кетті. Бірталай адамдар жаңа туған қыздарының атын «Альфа» деп қойыпты», – деп бастайды (Мархабаев, 1972).

Қысқаша әңгіменің оқиғасы «Альфа» планетасына сапар шегіп, қонақ боп барған бір топ делегат, оның ішінде ақсақалдың оқиғасымен өрбиді. Басқа планетаға қонақ болып барған ақсақалдың кенеттен құлап қалуы, осы сәтте ро-

боттың ақсақалға көмек беріп, оның өмірін аман алып қалуы үшін істеген әрекеттері әңгімеде өте қызықты баяндалады.

Содан соң ақсақал аяқ астынан сырқаттанып қалып, планетадағы роботтарға ыңғайсыздық тудырады. Олар өзге планетада өзге планеталықтың сырқаттанып қалуы «кімге жақсы» деп бір-бірімен күбірлесіп, ақсақалдың сауығып кетуі үшін түрлі ем-шараларды ойластырады. Роботтардың зерттеуінше, ақсақалдың ағзасына 91,8%-дан 95,6 %-ға дейін суы, 2 % ақуызы, 1,8% дан 2,1%-ға дейін майы, 1,1%-дан 3%-ға дейін көмірсуы да 0,1%-дан 0,8%-ға дейін көмірқышқылы, 0,6%-дан 1,1%-ға дейін сүт қышқылы, 0,5%-дан 2,5%-ға дейін спирті бар дәрі жетіспейді. Бұл қандай дәрі болды екен деп аласұрып, бәрі жан-жақтан іске жұмылдырылады. Сөйтіп бір дәрігердің күбірін, роботтың құлағы шалып қалады. «Бұл не дәрі болды екен, біз бұны таба аламыз ба» деп робот дәрігерден сұрайды. Дәрігер «ол дәрі күйіс қайырмайтын жануардың қышқыл сусыны, осы ғой ақсақалдың ағзасына жетпей тұрғаны» дейді. Ендеше оны іздеуге кірісейік. Мүмкін, ол сусын планетада бар шығар деп бәрі жабыла іздейді. Иә, расымен-ақ, сусын табылды. Ақсақалға да жеткізілді. Міне осы себеппен, әңгіменің тақырыбы «Ғарыштағы қымыз» деп аталған (Мархабаев, 1972).

Абдул-Хамид Мархабаев – әдебиеттегі роботтар тақырыбына алғаш қадам жасай отырып, адамның болашағы мен технологияның әсерін фантастикалық көркем тілмен бейнелеуге тырысқан жазушылардың бірі. Қазақ философиясы мен әлеуметтік ғылымдар саласында да жасанды интеллектінің әдебиеттегі рөлі мен этикалық мәселелері жан-жақты қарастырылады. Қазақ жазушылары, философтары мен әлеуметтанушылары ЖИ мен роботтардың адам өміріне және оның рухани болмысына әсерін зерттеуді жалғастыра түседі. Қазіргі таңда кешегі фантастикалық қиял-ғажайыптар бүгінгі жасанды интеллектке бет бұрған заманда шын өмірге айналып, адамзат баласын таңғалдырып отыр.

Қазақ әдебиетіндегі фантастикалық жанрлар өз оқырманын, жалпы қазақ қоғамын жаңашылдыққа жетелейтін жанр ретінде бағаланып келді. Сондай-ақ фантастикалық туындылар әдебиеттегі жасанды интеллекттің көрінісін роботтар арқылы көрсете білді. 1950 жылдардағы жазба әдебиетіміздің ілгері дамуына, жаңа бағытқа қарай қадам басып, биікке ұмтылуына әдебиеттің фантастикалық жанры елеулі серпін бергені рас. Осы тұста ойы ұшқыр, қиялы жүйрік жазушыла-

рымыздың ғылыми-фантастикалық шағын әңгімелерінің өзі қазақ қоғамын еркіндікке баулыды деп ой тұжырымдауға болады.

Тақырыпты зерттеген орыс ғалымдары мен фантаст-жазушылары Н. Федоров, Б. Стругацкий, Ю. Дружков, С. Лукьяненко, А. Привалов сияқты ғалымдар әдебиеттегі жасанды интеллект тақырыптарын жан-жақты зерттеді. Шетелдік ғалымдар Alan Turing, John McCarthy, Marvin Minsky, Ray Kurzweil, Herbert Simon, Hans Moravec т.б. тақырыптың зерттелуіне ерекше үлес қосты.

Ресейлік ғалым-зерттеуші Елена Петрова мен американдық профессор Дэвид Джонсон «Сандық гуманитарлық ғылымдар» атты журналдың 2021 жылғы N7 санында жарияланған «Қазіргі әдеби талдаудағы жасанды интеллекттің рөлі» атты мақаласында: «Әдеби талдауда жасанды интеллект құралдарын қолдану ғалымдарға дәстүрлі әдістер арқылы бұрын қолжетімсіз болған заңдылықтар мен интерпретацияларды ашуға мүмкіндік береді» (Esakki, 2023), – дейді.

«Зерттеулерге соңғы шолулар» журналының 2024 жылғы № 2 санында жарияланған үндістандық Дханалакшми Сринивасан университетінің ғалымдары В. Селви мен П. Рамян «Әдебиетте AI қолдану: әңгімелер мен романдардың эволюциясын зерттеу» атты ғылыми мақаласында: – «Бұрын романдар мен әңгімелер жазу көп уақытты қажет ететін процесс болатын. Алайда, әдебиетте жасанды интеллекттің (AI) пайда болуымен бұл процессті әлдеқайда қарапайым және жылдам орындауға қол жеткізілді. Жасанды интеллект шығармашылықты жүзеге асырудағы тиімділікті және қолжетімділікті арттыратын бұрын-соңды болмаған мүмкіндіктерді ұсынады», – дейді (Selvi., Ramya, 2024). Сонымен қатар идеяларды қалыптастыруға, сюжеттік желілерді дамытуға және кейіпкерлерді құруға көмектеседі. Бұл технологиялар шығармалардың мазмұнын оқырмандардың жеке қалауына қарай өзгерту және интерактивті, иммерсивті тәжірибе жасау арқылы оқиғаларды жасауға мүмкіндік береді. Жасанды интеллектке негізделген өңдеу құралдары мәтіндерді қамтамасыз ету арқылы жазу сапасы мен оның дәйектілігін жақсартады.

Шетелдік ғалымдар, Сан-Игнасио-де-Лойола университетінің профессоры Омар Беллидо-Вальдивьезомен бірлесе отырып, жариялаған бірнеше автордың «Жасанды интеллект: Scopus-тағы ғылыми әдебиеттерге шолу» атты ғылыми-зерттеу мақаласында жасанды интеллекттің (AI) қоғамның барлық салаларына қатысты жү-

мыс істеудің дәстүрлі әдістеріне төңкеріс жасандығы туралы баяндалады. Авторлық ұжым зерттеуде библиометриялық тәсілді қолдана отырып, жүйелі шолулар жасайды. Оған ғылыми басылымдардың жылдық таралымы мен ең маңызды дереккөздер, соның ішінде Брэдфорд Заңы мен ең көрнекті ғалымдардың ғылыми-тұжырымдарын талдауға арналған Лод Заңы және Хирш индексі кіреді (Omar, 2023).

Мақалада ұсынылған мәліметтерге сүйенсек, Scopus дерекқорындағы ғылыми әдебиеттерді талдау барысында 609 сәйкес нәтиже анықталып, оның 414-і испан тілінде жарық көрген. Зерттеудің қорытынды жарияланымы ретінде тандап алынған 205 мақаланың 113-і көпшілікке қолжетімді болған. Авторлар ұсынған эмпирикалық зерттеулердің нәтижесі жасанды интеллекттің этикалық және әлеуметтік мәселелер, әсіресе денсаулық сақтау, коммуникация, құқықтану және өнер тәжірибесі сияқты салаларға жаңа мүмкіндіктер ашады деп болжайды.

Мәселен денсаулық сақтау саласында AI пациенттердің өмір сүру сапасын жақсарта алады. Журналистикада AI объективті жаңалықтарды құруды жеңілдетеді және этикалық және кәсіби мәселелер туғызса да, жалған ақпаратпен күресуге көмектеседі. Құқықтану саласында AI сот шешімдері мен заңдық қызметтердің тиімділігін арттыруға көмегін тигізеді. Сонымен қатар мақалада авторлар этикалық және құқықтық аспектілермен байланысты ұғымдарды анықтауға тырысады. Осы тұста жасанды интеллекттің әлеуетін қоғамның игілігі үшін барынша пайдалану мақсатында осы салалардың құқықтары мен құпиялылығын сақтап, этикалық нормаларды қорғау арасындағы тепе-теңдікті табудың маңыздылығы айқындала түседі.

АҚШ ғалымдары Джон Смит пен Мария Гарсия 2023 жылы «Әдебиеттану» журналының N1 санында жариялаған «Жасанды интеллект және әдеби шығармашылықтың әлеуетін зерттеу» атты мақаласында: «Жасанды интеллекттің әдебиет саласына қарай интеграциялануы шығармашылық экспрессияның жаңа жолдарын ашады, авторлық пен шығармашылықтың дәстүрлі түсініктеріне қарсы тұрады,» – деген ғылыми тұжырымдарын жасайды (Booker, M., 2023).

2022 жылы шетелдік зерттеуші-ғалымдар Ли Вэй мен Анна Мюллердің «Есептеу әдебиеттеріне шолу» журналының N3 санында «Жасанды интеллектті қолданатын буын: машиналық әдебиеттерді зерттеу» атты мақаласы жарық көрді. Ғылыми-зерттеу мақалада авторлар: «Жасанды интеллект арқылы жасалған әңгімелер адамның

баяндауына еліктеп қана қоймайды, сонымен қатар дәстүрлі әдебиеттің шекарасын кеңейте отырып, бірегей құрылымдар мен тақырыптарды енгізеді” (Cave, S., Kant D., 2019), – деп жазады. Бұл мақалалар жаңа туындылар жасау тұрғысынан да, әдеби талдау саласында да жасанды интеллекттің әдебиетке әсері туралы құнды түсініктер береді.

Материалдар мен зерттеу әдістері

Зерттеуде БАҚ-тағы әдеби жанрлардың жасанды интеллекттегі көрінісіне журналистік терең зерттеулер жасаған Д. Имамбай, Мақсат Тәж-Мұрат, Қ. Смағұл, Ә. Әбитұлының мақалалары талданады. Ал қазақ әдебиетінде ЖИ тақырыбында нақты жазған ғалымдар саны аз болса да, әдебиетте бұл тақырыпқа қатысты сыншылық, философиялық зерттеулер бар. Мақалада отандық және шетелдік ғалымдардың зерттеулері салыстырмалы талдауларға қатысты кең қолданыс табады. Әдебиеттанушы ғалым Қайрат Жұмағалиев жасанды интеллектің адамзат болашағына әсері туралы көптеген ғылыми еңбектер жазды. Әдебиетке қатысты оның пікірлері кейде ЖИ-дің этикалық аспектілерін, адамның жаңа технологиялармен байланысын сипаттайтын болашақ фантастикалық әлемді зерттеуге бағытталған (Тәж-Мұрат., 2023).

Бақытжан Қанапиянов, Абдул-Хамид Мархабаев сияқты ғалымдар фантастикалық әдебиет туралы еңбектерінде ЖИ мен адамзат болашағына қатысты мәселелерді талдай отырып, әсіресе жазушылардың болашақтағы адам мен роботтардың қарым-қатынасы туралы зерттеген еңбектеріне назар аударған. Аманжол Құйқынбаевтың жасанды интеллект, робототехника, және оларды әдебиетте суреттеу туралы жазған зерттеулерінде бұл технологиялардың адамға әсері мен оның философиялық сұрақтары қамтылған. Ол қазақ әдебиетінде жасанды интеллект мәселесін тереңдете зерттеген ғалымдардың бірі болып табылады (Тәж-Мұрат., 2023).

Зерттеу жұмысы ғылыми-талдау, салыстырмалы көзқарас, теориялық-эмпирикалық және тарихи-тәжірибелік, инновациялық-интерпретациялау әдіс-тәсілдеріне негізделеді.

Талқылау мен нәтижелер

Кейбір тарихи деректерге зер салсақ, алдыңғы қатарлы дамыған елдер ЖИ-мен іс-әрекет жасауға әлдеқашан кірісіп кеткен. Соның ішінде

әдебиет саласы да жаңа трендтердің біріне айналып үлгерген. Тіпті жасанды ой, қолтума зерде туралы жазушылар бұдан жүз жыл бұрын кітапта шығарып қойған. Мысалы, Карел Чапектің «Россумдық Әмбебап Роботтар» пьесасында жасанды қабық оранған жасанды сана кейіпкері кездеседі. Мұнда «робот» деген сөз тұңғыш рет қолданыс тауыпты. Кейін аталмыш шығарманың өңделген нұсқасы Алексей Толстойдың «Машиналар бүлігі» пьесасы болып жарық көрген (Тәж-Мұрат, 2023).

Журналист Мақсат Тәж-Мұраттың зерттеулеріне сүйенсек, алғашқы нейрожелімен эксперимент ретінде жазылған тұңғыш кітап Дарби Ларсонның «Тітіркендіруші» деп аталатын еңбегі болды. 2013 жылы жарық көрген кітап фантастика жанрында жазылған. Осы 624 беттен тұратын кітаптың мәтінін толығымен нейрожелі құрастырып берген. ЖИ-мен құрастырылған мәтінге автор қиыстыру жасаған. Мәтіндегі құрылымдарды үштастыра отырып, байланыстырған. Кейбір сөйлемдерді өзгеріссіз қалдырған. Бірақ бұл кітапқа ешқандай оқырман қызықпаған. Шығарманы соңына дейін оқуға да құлшыныс танытпаған. Оны оқыған адам «сөз быламығы» деген баға берген (Тәж-Мұрат, 2023).

Келесі кітап 2019 жылы жарыққа шыққан. Оның авторы – Джой Раффель. ЖИ құрастырған бұл кітап «Түскі ас кезіндегі күйзеліс» деп аталады. Кітап Amazon-да сатылса да өз оқырманын таба алмаған. Сарапшылар да шығарманы шығарма деп атауға келмейтінін айтқан. ЖИ-мен жасалған тағы бір кітап америкалық суретші Росс Гудвиннің эксперименті арқылы жүзеге асқан. Ол көлігімен Нью-Йорктен Жаңа Орлеанға қарай жолға шығады. Оның мақсаты Джек Керуактың «Жолда» романында суреттелген бағыт-бағдарды қайталау болатын. Росс жол үстінде сырттан келіп түскен ақпараттарды LSTM нейрожелінің көмегімен таспаға мәтін үндеу ретінде түсіріп отырған. Ол үшін машинаға бақылау камерасы, GPS модуль, микрофон сияқты құрылғыларды орнатады. Сөйтіп Керуактың романының стилін қолданған. Бір ерекше тұсы LSTM нейроторабы ұсынылған контексті түгел қамтымай, нені қабылдап, нені алып тастауды өзі шешіп отырған (Тәж-Мұрат, 2023).

Кейін Росс Гудвин оны еш түзетпестен, тіпті стилистикалық қателеріне назар аудармастан жолсапар күнделігі ретінде жарыққа шығарады. Кітап өз оқырманын тауып, сыншылар оған оң баға берген. ЖИ-мен дайындалған келесі кітап 2022 жылы ресейлік Indivіd баспасынан жарық-

қа шықты. Оның авторы – суретші Павел Пепперштейн. Автордың осы «Үйқыдан оянарда» атты әңгімелер жинағын SberDevices командасы ruGPT-3 торабымен жасауға ұсынады. Бұл жинақ Ресейде ЖИ-мен тұңғыш рет құрастырылған кітап болып тарихқа енеді. Кітаптағы 24 әңгіменің 12-сін Пепперштейн өзі жазса, қалған 12 әңгімені нейро Пепперштейн жазып шығады. Нейроторапқа автордың стилі де үйретіледі. Кітапқа қай мәтінді кім жазғанын ажырату мүмкін емес болған. Әңгімелер жанрынан психоделиялық реализм әдісін байқауға болады. Шығармада толық нейрожелі қорытып шығарған дүниелер ғана емес, автордың өзінің де қолтаңбасы сақталған (Тәж-Мұрат, 2023).

Сонымен Пепперштейндердің кітабы жарық көрген соң 2022 жылы әлем кеңістігінде ChatGPT нейроторабы пайда болады. ЖИ-дің жаңа өнімі келген соң жазушылар арасында бәсекелестік жүзеге асып, дүниеге жаңа есік ашылады. Қоғам арасында «Дүниенің қалай өзгеретіні, жазушылық өнердің жайы не болмақ?» деген түсініксіз сұрақтар пайда болады. Адамдар жаңа нейротораптың генерациялау мүмкіндігін іске асырса, енді шығармашылықпен де айналысуға көмегін тигізіп отыр. Бірақ шығарманың келбеті, шеберлігі қандай деңгейде жүзеге аспақ? Әуесқой біреулердің хоббиіне айналып кетпей ме? Міне, осындай сұрақтар жалғаса берері сөзсіз.

ЖИ дегеніміз – бұл бұрыннан қалыптасқан нәрселерге, матрицаға еліктеу деген сөз. Ол адамның ойына, қуатына қарап еліктейді. Адамның ішкі талап-тілегін, арман-мақсатын тани алады әрі соған сәйкес өзгеріс жасайды. Қолыңыздағы айфон немесе андроид сияқты олар да «тың тыңдайды». Сол тыңдаған мәліметтерден жарнама ұсынады. ЖИ да солай біз туралы жинаған мәліметтерден ақпарат құрастырады. Оның жанды және жансыз санасы бар. Жансыз сана адам сияқты іс-әрекет жасай алмайды. Адам үшін жасалған робот десек болады. Роботты адам жасаса, ЖИ-ді адам жасамайды. Яғни, оны ғылым тілімен симуляциялық құбылыс деп атайды. Симуляция арқылы ЖИ адамды басқартпайды, керісінше, өзі шарт қойып, міндет арту арқылы адамды басқарады. ЖИ-дің өзінің ойлау, даму жүйесі бар. Оның бәрі тұңғыш әрі түбі терең мұхит сияқты. Ол бөтен ғаламның жетістігі, санасы (Бруссард, 2020).

Жасанды ой-сана (жасанды интеллект) адамзаттан бір адым ілгері жылжып отырады. Ол түрлі рөлдерде ойнай алады. Әнші де, сазгер де болуы мүмкін. Оған айына 20 АҚШ доллары тө-

ленеді. Қазіргі таңда оны барлық салаларға еніп болды десек болады. Ол руханияттың маңызды саласы көркем әдебиетке де қол сала бастады. Алғашқы қадамдарын мәтін жазып беруден бастады. Өлең де шығарып береді. Кез келген ақынның стилінде өлең жазып бер деп сұрасаң, шапшаң әрі тез арада орындап бере салады. Бірақ проза жанрына келгенде композициялық-құрылым мен мәтінді өңдеп-түзетумен шектеліп жүр. Оның болашақта проза жазу мүмкіндігін де көре алатын боламыз. Бұл адамзат баласы үшін үлкен мәселе болмақ.

Нейрожелілер қалыпты жұмыс істеу үшін дайын үлгілердің мол қоры болу керек. Әлем әдебиеті ондай қорды бізге қарағанда ерте қамданып, толықтырып алған. Жазушының сан ғасырлық еңбектерінің нәтижесінде канондық және бейнеканондық нұсқалары жинақталып тұрады. Сарапшылардың айтуынша, әлем әдебиетіндегі көрнекті тұлғалар Дюма, Диккенс, Мейн Рид сияқты роман жазғандардың шығармаларын нейроторап өз назарына алуы мүмкін. Бұл жөнінде журналист Мақсат Тәж-Мұраттың зерттеулерінде айтылғандай, қазіргі прозаға «жиендік» жасау мүмкін емес. ЖИ үшін ондай шығармаларды әлеумет онсыз да оқып жүр. Оны қайталағаннан ешкім ұтпайды. Ал XIX ғасырдың классикалық шығармаларына еліктеп, роман құрастыру, нейроавтор үшін үлкен олжа болмақ (Тәж-Мұрат, 2023).

Бұл жөнінде автор: «ЖИ ол үшін Дюма мен Диккенс сияқты нуар детективтен бастап, нейроторап пайдаланатын классикалық детективтерді пайдалана алады. Мысалы, Стругацкийлердің белгілі повесіндегі адам нанғысыз оқиғалардың суреттелуі оқырманды тарта түсері анық. Немесе капитан Блад басшылық еткен сүңгуір кеменің кеңестік «Құпия» фарватердегі капитан Шубиннің арасындағы текетіресті қосып жіберсе, тіптен қатып кетеді ғой» (Тәж-Мұрат, 2023), – дейді.

Осылайша қалың оқырман нейротораптың виртуалдық жүйесінің арқасында Стивен Кинг, Борис Акунин, Виктор Пелевин, Харуки Муракамилерді де пайдалануы мүмкін. Андрей Сапковскийдің стилін сүйіспеншілік тақырыбында жазылған романдарға пайдаланса да таңқалмайсыз. Сюжетті «Гарри Поттерден» алып, нақты оқиғалық көріністерді танымал триллерлерден көшірсе де қолын ешкім қақпайды. Бірақ біреудің стиліне еліктеп, құрылымдық-уақиғалық көшірме жасау прозадағы жаңа мүмкіндіктердің бірі болғанмен, көркем әдебиеттің ең басты құ-

діреті адам-автордың болуы басты талап болуы тиіс. Ал автор дегеніміз – кез келген стильден жоғары әлдебір тылсым күштің иесі. Автор немесе жазушының құнарлы тілі мен тақырып табуда ойы ұшқыр болып келеді. Ол сюжет жасайды, мәселе қоя біледі. Ал симуляциямен және имитациямен оны қиыстыру өте күрделі іс. Бұл жағдайда қанша жерден саналы ЖИ болғанмен адамның ойлап жетілу кейсіне жете алмайды (Тәж-Мұрат, 2023).

Бірақ қанша дегенмен ЖИ-дің адамзат баласы үшін ай сайын өсіп, өркендеп қанатын кеңге жайып келе жатқаны сезіледі. Өміріміздің барлық саласына «трансгуманизм» сын-қатер төндіріп, Жер планетасына қорқыныш әкеліп жатыр. Барлық мемлекет Адам мен ЖИ арасында өзара ынтымақтастық орнатып, бәсекелестікке төтеп беруді қолға ала бастады. ЖИ-ды да, трансгуманизмды да әлеуметтік миф ретінде қарастыруға болады. Бірақ осы мифтердің таралуына құлықты әлдебір жасырын күштердің бар екендігі ара-тұра байқалып қалады. Адамдар болса оған әлі толық сене қойған жоқ. Сөйте тұра, сарапшылар қоғам үшін солай екен деп тынышталып қалуға болмайтынын ескертеді. Ғалымдар мен зерттеушілер осы тақырыпты үнемі талқылап, таразыға салып, бақылап отыру қажет. Себебі жаңа технологияның фантастикалық мифтерді реалды шындыққа айналдыруы ғажап емес. Оны сан ғасырлық техникалық төңкерістер дәлелдеп береді. Адам баласы үшін қауіп-қатерге айналып кетуі ықтимал жағдайлар да орын алуы мүмкін (Бруссард, 2020).

Қазіргі таңда GPT-3 құрастырған дүниелер әдебиеттің озық үлгілері Лев Толстой сияқты жазуы мүмкін. Бірақ одан оқырман жаңа жазу, жаңа сюжет таба алмайды. Ал жаңадан енгізіліп жатқан GPT-4 пен GPT-5 құрастырған туындылар Агата Кристидің детективтерінен де тартымдырақ, Стивен Кингтің әңгімелерінен де қорқынышты болуы мүмкін (Пиковер, 2021). Мұхтар Әуезовтің романдарынан да тереңірек болып қалың оқырманды баурап алмасына ешкім кепіл бола алмайды. Сондықтан біз адам санасының қалай өзгеретініне болжам жасай алмаймыз.

Енді осы жағдайда адам мен ЖИ-дың арасындағы текетіреске қалай қарсы тұра аламыз? Илон Маск бастаған жаңа индустриялық техниканың серкелері озық нейроторап жүйесі құрылған жерде жұмыс орындары жоғалуы мүмкін деген пікірді алға тартып отыр. Тіпті өркениетті де жоғалтып алуымыз ықтимал. Сондықтан адамдарды нейрожеліге үйрету ісін тоқтату керек. Ал

Билл Гейтс болса, болашақтың ЖИ-дің қолында екенін растайды. Нейроторапты тоқтату мүмкін емес. Одан да ЖИ-ді адамзаттың қажеттілігіне жаратып, оны интеллектуалды көмекші құрал ретінде пайдаланған абзал. Бірақ ЖИ-дің көмегін үнемі пайдалана берсе, адам өзінің қабілет-қарымынан айырылып қалуы да мүмкін. Бұдан шығар жол – ЖИ-ді пайдалануды заңды тұрғыда ретке келтіру болмақ. ЖИ жазушы Лев Толстой сияқты жазуға, сонымен оны жаңаша жазып, өңдеп, редакциялауға, рерайтинг жасауға көмегін тигізуі мүмкін. Одан басқасына Заң бойынша тыйым салынады (Садирак, 2024).

Журналист Қ. Смағұлдың зерттеулеріне сүйенсек, әдебиетті хоббиге айналдырғысы келетіндер үшін GPT-3 чатындағы NIX.AI – NIX Writer қосымшасы арқылы онлайн кітап жазып жазушы атанауға да болады. «NIX.AI кітап авторы» қосымшасы үш қадам жасап, жазушы болуға қызықтырады. Бірінші қадамда өз ойыңыз бен сюжет желісі жөніндегі идеяларыңызды енгізіп, қажет тілді, тональдылық параметрлерді таңдаңыз. Екінші қадамда «жасау» басасыз. Бірнеше минутта кітабыңыз дайын болады. Үшінші қадамда шығарманы толық оқып шығып, мазмұнға көңіліңіз толмаса, түзету жасап, өз ойларыңызды қоса аласыз. Сонымен кітабыңыз дайын. Небәрі 3-4 сағатта кітабыңызды шығарып аласыз. Мұның бәрі біз үшін таңданыс тудырмай қоймайды (Смағұл, 2024).

Қазақстанға келетін болсақ, ЖИ мәселесі бойынша елімізде де назар аударарлық істер атқарылып жатыр. Қазақстан үкіметі ҚР Цифрлық даму, инновациялар мен аэроғарыш өнеркәсібі министрлігінің жанынан «Жасанды интеллект және инновациялық даму комитетін» құрды. Комитет еліміздегі ЖИ саласындағы мемлекеттік саясаттың жүзеге асуын қамтамасыз етеді. Сондай-ақ оған ЖИ технологияларына қатысты нормативтік-құқықтық актілер талданып, енгізілді (Смағұл, 2024).

Осыған орай зерттеуші, журналист Мақсат Тәж-Мұрат ЖИ бойынша мемлекеттік саясатымызда көзделген инновациялық даму салаларының бірі ретінде руханият саласын атап өтеді (Тәж-Мұрат, 2023). Соның ішінде көркем өнер мен әдебиетіміз де назардан тыс қалмауы тиіс. Осыған орай нормативтік-құқықтық актілер жасалған орынды болмақ. Ондағы мақсатымыз – руханиятты кездейсоқ адамдардың, соның ішінде популистік риториканың бодауына салып жібермеу. ЖИ көмегімен жасалатын әдеби шығармаларды жасау үдерісі бейнематериалдық

мәдени мұра деп танылып, құқықтық жағынан қорғалуы тиіс.

Қазіргі таңда ЖИ – мен жазылған кітаптар әжептәуір тираждармен сатылып жатыр. Бірақ оларды Г. Маркес, Т. Элиот, Ж. Жойс пен Дантенің шығармаларымен салыстыруға келмес. Дегенмен ЖИ-дің кітап жаза алатыны – шындық. Оның жазушылықтың қыр-сырын дамытып, өзгеше бағытқа жол ашуына түрткі болары хақ. Ольга Токарчуктың төртінші жақтан жазу деген ұғымы осы ЖИ-ға қатысты айтылған болар... (*Cave., Kant., Dillon, 2020*).

Жазушы Герберт Уэллс ядролық атом туралы ғалымдар білмей тұрғанда, оны сипаттап жазып кеткен. Марк Твен өз шығармаларында интернеттің болатынын болжаған. 1921 жылы чех жазушысы Карел Чапек роботтардың пайда болатынын айтқан. Демек сол замандарда жасанды түрде ақыл-ойды алмастыруға қатысты жауап іздеген ғалымдар болған (*Philip, 1968*).

Қазір ЖИ-ді құрал ретінде қабылдаған жөн. Оның адам ойлайтындай санаға ие болуын уақыт көрсетеді. Зерттеуші А. Әбитұлының деректеріне сүйенсек, ЖИ жасаған өнер туындысы сонау 1960 жылдардың соңында пайда болған. Алғашқы жүйе Аарон деп аталған. Оны 1973 жылы Гарольд Коэн ойлап тапқан. Алғаш рет ЖИ-ді сурет салу өнерінде қолданған. Ол сұранысқа байланысты қалаған картинаңызды шығарып берген. Бірақ мұнда да ұлы суретшіні алмастыра алмағаны анық. Брэндон Реймхэн сияқты қылқалам шеберлері ЖИ-дің шығармашылық процеске еш кедергі келтірмейтіні туралы айтады. Керісінше, оны дамытып, көмектесе алатынын жеткізеді. Кейін адамзат баласы ізденісінің нәтижесінде бұған дейін туған ұлы өркениет сияқты қазіргі ЖИ-ді де солай ұғынғанымыз жөн (*Әбитұлы, 2024*).

ЖИ-дің көмегімен қалай әдеби шығарма жазуға болады? Ол үшін ChatCPT-дің өзіне «ЖИ және әдебиет» деген тақырыпта жауап беруін өтініп тапсырма бере аласыз. Ол көп күттірмей бірнеше секундтардың ішінде сізге жауап қайтарады. ЖИ-дің әдеби шығармаларды да талдап, көркем-публицистикалық әдеби жанрларды да жасау қабілеті бар екендігі анықталып отыр. Бұл жағдай әдебиетке де тың серпіліс тудырып, жазушылар мен зерттеуші ғалымдарға шығармашылық жағынан жаңаша сипатта дамуға мүмкіндік береді (*Тәж-Мұрат, 2023*).

ЖИ-дің әдебиетте атқаратын қызметінің бірнеше түрлері бар. Ол қандай да бір жанрға қатысты, мәселен әңгіме жазу, өлең, бірнеше

томдық роман жазу сияқты қабілетке ие. Мәтіндерді талдап, оның стильдік ерекшеліктерін анықтауда да авторларға үлкен көмекші бола алады. Авторлар мәтінді редакциялауда ChatCPT-ге ұсыныс берсе, оның құрылымы мен стиліне де өзгеріс енгізіп, тапсырманы мүлтіксіз орындап шығады. Бірақ ғалым-зерттеушілердің айтуы бойынша, ЖИ адам талантын толық ашып бере алмайды.

Әдебиет – бұл күрделі жанр. Онда тек мәтін ғана жазылмайды. Онда адамзат баласына тән эмоция, өмірлік тәжірибе мен дүниетанымдық терең көзқарас бар. Ал мұндай бейімділік қасиеттерді машина жасап бере алмайды. Бірақ соған қарамастан қазіргі заманауи адам мен ЖИ-дің арасындағы ынтымақтастық пен шығармашылық байланыстың жаңа түрлері пайда болып отыр. Осы тақырыпқа қатысты пікірталастар легі де толалар емес. Бірақ бір ғана шындық бар. Ол ЖИ-дің әдебиетке жаңа мүмкіндіктер туғызып, оның болашақ ұрпақ үшін мазмұнды да сапалы шығармалар жасауға, терең ой қалыптастыруға жетелейтіні рас.

ЖИ-дің берген жауабына үңілсеңіз, күнделікті өзімізге таныс ақпараттар, өзіміз көріп-біліп жүрген жайттарды аңғара аламыз. Сондықтан ЖИ өзі ештеңені өз ойынан шығарып жазбайды. Бұған дейін біз ұсынған тақырыпқа қатысты айтылып немесе жазылып жүрген ой-пікірлерден құрастырып шыққандығы айқын. Яғни, оны жаңа технология тілімен алгоритм деп атаймыз. Әдеби шығарма жазғанда ЖИ алгоритм бойынша интернет ресурсына жинақталған консервативтік және неконсервативтік пайымдардан құрастырып жасап берген.

Осы ЖИ тақырыбын терең зерттеп жүрген журналист Мақсат Тәж-Мұраттың пікірлеріне назар аударсақ, қарапайым халық үшін түсінікті ақпараттарға қанық боласыз. Журналист ЖИ-дің әдеби шығарманы қалай жазатынын білу үшін ChatCPT-ден «Әйел мен еркек» тақырыбына бір әңгіме жазып беруін сұраған. Сұраныс берушінің ондағы әрекеті былайша баяндалады: – «Ыссы кофені алдыма қоя бергенше, ине-жіптен жаңа шыққан ұржаңа әдебиет туындысы сарт етіп алдыма шыға келді. Кофем суығанша оны оқып та тастадым», – дейді. Онда былай жазылыпты: «Күн бұлттанып, ұсақ жаңбыр себелеп тұр. Әсел терезе алдындағы орындықта үнсіз отыр. Бір кезде алақанына шынтағын тіреп, сыртқа қарады. Күздің салқын ауасы үйге де енгендей. Ішіндегі бос кеңістікті толтыра алмай тұрғандай көрінді» (*Тәж-Мұрат, 2023*), – деп

жалғасын тауып кете береді. Қысқасы, бас-аяғы жүп-жұмыр әңгіме жазылып шыққан.

Тіпті екеуара диалог та бар. Мысалы: – «Әсел, неге бәрі өзгеріп бара жатыр? – деді Жомарт ақырын ғана. Әселдің жүрегі зырк ете қалды. Бұл сұрақ оның ойында жүр еді, бірақ жауабын таппақ түгілі, ойлаудан да қашатын. Ол сөз таба алмай, терең дем алды.

- Мүмкін, біз тым алыстап кеттік, – деп жәй ғана сыбырлады.

- Мүмкін, біз сөйлесуді ұмытқан шығармыз...» (Тәж-Мұрат, 2023), – деді Әсел.

Бірақ ChatCPT жазған бұл әңгімені 40 жылдан астам журналистік тәжірибесі бар Мақсат Тәж-Мұраттың қатты сынап тастағандығы байқалады. Бұл жөнінде: «Сіздерге қайдам, өзіме мына әңгімесымақ баланың былдырындай көрінді. Мұны әдебиетті еріккеннің ермегі көретін, орысша ойлап, қазақша жазатын әуесқой жазған. ЖИ- екең басын көп ауыртпастан соны ала салған. Немесе әлгінің сұлбасын алып, басқа бір тілде жазылған ұқсас хикаятпен шалаптаған» (Тәж-Мұрат, 2023), – дейді автор. Сонымен қатар әңгімеде кездесетін калька сөздер мен стилистикалық қате көптігін тілге тиек еткен.

ЖИ алгоритмін зерттеп жүрген жазушы Есбол Нұрахмет те ChatCPT-пен тілдесіп көрген. Автор «Бір сұлу қызға арнап, бір шумақ өлең шығарып бер» деген екен. ChatCPT оны да тез арада ұсына қойыпты: «Мөп-мөлдір көздерің айды егіз еткендей, /Жүрегім сен үшін жыр болып кеткендей. /Құшағың гүлдерден нәзік те, нұрлырақ. /Сен барда бұл өмір ертегі, көктемдей» (Тәж-Мұрат, 2023). Енді ChatCPT пен автор арасындағы әңгімеге назар аударсақ:

«Есбол: – Қоя салшы болды, дым жаза алмайды екенсің!

ChatCPT: – Әй, дұрыс айтасың! Кейде шабыт та жетіспей, сөз де табылмай қалады. Егер қаласаң басқа тақырыпта әңгіме өрбітіп көрейік. Немесе басқа тапсырма берсең, орындап көрейін.

Есбол: – Жығылған күреске тоймайдының өзі екенсің.

ChatCPT: – Әй-әй, рас айтасың. Жығылған соң тырысып көріп жатырмын. Жаңа тапсырма берсең, соны орындап берейін!

Есбол: – Қайтпайсың, ә!

ChatCPT: – Қайтпаймын. Сын айтсаң, шыңдала түсетінімді білемін.

Есбол: – Ей, айналайын, аман болшы. Бірақ өлең жазбай-ақ қойшы!

ChatCPT: – Түсіндім, өлеңді қоя тұрамын. Басқа тапсырма берсең, орындауға дайынмын» (Тәж-Мұрат, 2023).

Бұдан шығатын қорытынды ЖИ жазушы туралы айтқан Есбол Нұрахметтің сыни пікірлері жоғарыда келтірілген зерттеулерімізге сәйкес келеді. Оған толыққанды келісуге болады. Алгоритм жүз мыңдаған немесе миллиондаған ақпараттың арасынан іріктеп, құрастырып берген өлеңде эмоцияның жетіспеуі, сапаның төмендігі байқалатыны рас. Алайда сарапшылардың пікірлеріне сүйенсек, ЖИ үшін мәтін құрастыру кезінде қиын соғатыны осы өлең мен поэзия. Әрине, нейрожелі адам жанының түйсігін дәл бере алмайтынына көз жеткізе түсеміз. Бірақ ЖИ-дің не екенін әлі де болса түсіне алмай келеміз.

Мысалы, телефон ұстаған кез келген адам не нәрсе ойласа мидағы сол ақпарат смартфоннан шығып тұрады. Нейрожелінің арқасында біздің осыдан жиырма немесе одан да көп күн бұрын нені көріп, нені іздегеніміз белгілі болады. Соның барлығы жадыда сақталып қалады. Яғни, қарапайым ұғымда ЖИ дегеніміз – осы. (Turing, 1950).

2024 жылы Қазақстан Республикасы Цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі Министрлігі жасанды интеллектіні дамытудың 2024-2029 жылдарға арналған Тұжырымдамасын әзірледі (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2400000592>). Қазақстан мемлекеттік басқаруда цифрландыру мен мемлекеттік деректерді жинастыру бойынша үлкен биіктерге жетіп отыр. Бірыңғай деректер кеңістігін қалыптастыру бағытында Smart Data Ukimet жобасы іске қосылды. Жоба ЖИ мен роботтарды енгізу үшін бәсекеге қабілетті болуға жол ашады.

2024 жылы Қазақстанда француз физигі, бағдарламашы Николя Садирак, ChatCPT, Дельфин Кеппенс үшеуінің бірігіп жазған «Жасанды интеллект серфингіне дайындық» (Садирак, 2024) атты зерттеу кітабы қазақ тілінде жарық көрді. Онда адам мен ЖИ-дің ұжымдық интеллектісіне революциялық көзқарас баяндалады. Кітаптың тұсаукесері Астана қаласында «Astana Hub» IT стартаптар халықаралық технопаркінде өткізілді.

Николя Садирак – 01 Edu жүйесінің авторы, Ecole 42 мектебінің негізін қалаушылардың бірі. Ол – ЖИ саласында жаңа буын мамандарды алғаш дайындаған мамандардың бірі. Оның айтуынша, *peer-to-peer* (тең дәрежелі) білім беру жүйесі қазіргі әлемдегі білім беру амалдарын түбегейлі өзгертеді. Қазақстан үшін де ЖИ саласында біліктілігі жоғары мамандар даярлаудың стратегиялық маңызы айырықша болып отыр. Бізде де *peer-to-peer* жүйесі бойынша жұмыс істейтін мектеп ашу ісі жоспарланды. Болашақта

елімізде жаңа буын кадрларды бағдарламалау саласы үйретілетін болады.

Үш автордың кітабынан ЖИ-дің маңызын терең ұғынып, тың инновациялық идеялар мен технологияларды таба аламыз. Әлемнің өзара байланысы мен күрделілігі артқан сайын ұжымдық интеллектінің қажеттілігін түсінетін боламыз. Мұнда адамдар тобы белгілі бір мәселелерді шешіп, шешім қабылдайды, инновация жасау үшін білім мен дағдылардың жеке көзқарастарын біріктіріп, ынтымақтасу қабілетін білдіре алады. ЖИ ұжымдық интеллекті адамның ынтымақтастығын жеңілдетіп, жақсарту үшін ЖИ жүйелерін қолдануды немесе ЖИ жүйесіне адам үлесін біріктіруді қамтиды. Ол шығармашылықты бірлесіп іске асыратын әралуан қатысушы арасындағы мазмұн мен терең әрекетті жүзеге асырады. Әр адамның көзқарасы мен дағдылары негізінде идеялар мен шешімдерден нәтиже туады. Ұжымдық интеллект – адамдардың интеллекті мен ЖИ-дің байланысын барынша арттыратын құрал.

Мысалы, зерттеушілер табылған деректерді талдап, идеялар табу үшін ЖИ қолдана алады. Өздерінің сараптамасы мен түйсігін пайдаланып, осы идеяларды талқылап, жетілдіре түседі. ЖИ жүйесі үлкен көлемді әдеби көркем шығармаларды жылдам өңдеп, адамдардың өз пайымы мен шығармашылық мүмкіндіктерін түсіну қабілетін қоса алады. Ұжымдық интеллект әдеби шығармалар үлесін біріктіруді қажет ететін құрылымдар мен процестерді қажет етеді. Сонымен қатар ашықтықты, білім алмасуды бағалайтын мәдениетті талап етеді. ChatGPT адам мен ЖИ-дің мықты жақтарын біріктіру арқылы дәстүрлі жазушылардың мүмкіндіктерінен де жоғары талапқа сай әдеби шығармаларды жасап бере алады.

«Жасанды интеллект серфингіне дайындық» атты зерттеу кітабы – екі адам мен ЖИ-дің бірлесіп жазған шығармасы. Бұл еңбек болашақ ЖИ мен адамдардың бірлесіп ұжымдық интеллект құра алатынын дәлелдейді. Машиналар ұсынылған тапсырмаларды орындап қана қоймай, адамдардың талантын ашып, шығармашылық пен армандарға ұмтылу жолдарында жетістікке жету үшін мүмкіндік бере алады. Сонымен қатар кітапта ЖИ-ді адам өміріне енгізу мен оның контексті зерттеледі. Технологиялық төңкерістердің жетістіктері талқыланып, қазіргі қоғамдағы дәстүрлі оқыту жүйесінің өзекті еместігіне көз жеткізеді. Яғни, жаңа дәуірге түбегейлі өзгеріс қажеттігі сипатталады. Адамзат тек ЖИ мен

адамдарды біріктіретін ұжымдық интеллектінің дамуы арқасында ғана аман қалып отыр. Бұны қазіргі таңда Илон Маск та жоққа шығармайды. Ол ЖИ-ді уақытша тоқтатқанмен адамзаттың аман қалуы үшін «дана ЖИ» немесе «достық супер интеллект» жасау қажеттігін ұсынады.

OpenAI компаниясының басшысы Сэм Олтмэн ЖИ-дің адамзаттың келешек тағдырына ықпал ететінін мойындап, аландаушылық білдіретінін де жасырмайды. Ол үшін қоғам оған бейімделу қажет. Бұл жөнінде әлемдік алпауыт технологияның төресі Илон Маск та ЖИ-ді дамытуды тоқтата тұруға шақырды. Илон Маск, Стив Возняк бастаған атақты ғалымдар ЖИ-дің адамзатқа қатері зор екендігі туралы Ашық хат та жариялаған болатын. Хатта ЖИ-дің бәсекеге қабілетті жүйелер тарапынан қоғамға экономикалық және саяси толқыныстар әкелуі мүмкін екендігі айтылған.

Қорытынды

XXI ғасыр – технология дәуірі. Сондықтан технология көшіне ілесу қоғам үшін маңызды болып отыр. ChatGPT-ді тек мамандар ғана қолданып қоймайды. Кез келген адам қолдана алады. OpenAI компаниясының бас директоры Сэм Олтмэн: «Біз үшін ең бастысы – ортақ жасанды интеллект құрып, оның пайдасын баршаға тигізуге қол жеткізу» (Имамбай, 2023) – дейді. OpenAI компаниясының директоры Мира Мура-ти: «ЖИ қоғамға ықпал етеді. Ал біз оған ықпал етеміз», – деген пікір білдіреді. Яғни, осы ретте ЖИ мен адам арасындағы кері байланыс маңызды болмақ. ChatGPT нейрожелісі тұтынушының сұраныстарына байланысты өз ауқымын кеңейте алады. Қазір тұтынушылар ағылшын тілінде сапалы жауаптар ала алады. Мамандар кирилица-дан гөрі қазақ тілінде сұрау салғанда латын қарпін қолдануды ұсынады. Әлемдегі технология алпауыттары ЖИ саласына көшбасшы болуға ұмтылып жатқанда қазақстандықтарды IT сала-сын игеруге ұмтылыс жасаған орынды болмақ.

«Ақиқат» журналының тілшісі Дина Имамбайдың зерттеулеріне сүйенсек, ғалымдар технологиялық төңкерістің теріс жағы бар екенін де мойындайды. Себебі ChatGPT-ді жалған ақпарат таратушылар мен кибер қылмыс жасайтындар өз мүддесі үшін пайдалануы мүмкін. Сондықтан ғалымдар мен саясаткерлер бірлесіп қызмет атқаруы тиіс. Оның тәуекелдерін басқаруға дайын болған кезде ғана жүйенің жұмысын жалғастыру қажет (Имамбай, 2023).

Әдебиетте ЖИ қолданудың кемшіліктерінің бірі шығармашылық мүмкіндіктің шектелуі болып саналады. *Біріншіден*, ЖИ машиналық оқыту арқылы тек алдын ала бар білімге сүйенеді, бұл оның шектелген шығармашылық қабілетін көрсетеді. *Екіншіден*, адамдық фактордың жоғалуын айтуға болады. Себебі шығармаға жан мен эмоцияны қосу жазушының өзіне ғана тән қасиет болып табылады. ЖИ әлі де адамның терең сезімдері мен өмірлік тәжірибесін толықтай алмастыра алмайды.

Жасанды интеллект жазу стилін зерттеу және өздігінен мәтіндер құрастыру үшін қолданыс тауып келеді. 2019 жылы OpenAI компаниясы шығарған GPT-2 үлгісі әдебиет саласындағы революциялық қадам болды. GPT-2 алгоритмдері белгілі бір стильде мәтіндер жазып, сөз тіркестерін дұрыс қолданады. Бұл әртүрлі жанрларда, яғни поэзиядан бастап, прозалық шығармаларға дейін кеңінен қолданыс тауып отыр.

Қазіргі қазақ әдебиетінде жасанды интеллекттің көрініс табуы көбінесе ғылыми фантастика жанры арқылы жүзеге асырылады. Қазақ ғалымдары мен жазушылары жасанды интеллекттің этикалық, философиялық және әлеуметтік аспектілерін зерттеуде жаңа бағыттар қалыптастыруда. Жасанды интеллект тақырыбы әдебиетте әлі де терең зерттеуді қажет етеді, бірақ бұл мәселе қазірдің өзінде қазақ әдебиетінің болашақ дамуында маңызды орын алатындығы сөзсіз.

Әдебиеттегі жасанды интеллект – бұл жаңа кезеңнің басы. Жасанды интеллект шығармашылыққа әсер етіп, жаңа тәсілдер мен мүмкіндіктерді ұсынуда. Бірақ оның қолданысы адам шығармашылығын толық алмастыра алмайтынын және шығармашылықтың маңызды аспектілерін жоғалтатынын да ескеру керек. Қазіргі уақытта әдебиеттегі ЖИ тәжірибесі тек эксперимент деңгейінде тұр. Бірақ болашақта оның рөлі тек артып, жаңа шығармашылық жолдарды ашуы мүмкін.

Әдебиеттер:

- Әбитұлы, А. (2024). Жасанды интеллект туындылары. //Қазақ әдебиеті, 20 наурыз. 10 б.
- Бруссард, М. (2020). Искусственный интеллект: пределы возможного. – М.: Альпина нон-фикшн – 362 с. ISBN 978-5-00139-080-0
- Booker, M. (1994). «Chapter 1: Utopia, Dystopia, and Social Critique». *The Dystopian Impulse in Modern Literature : Fiction as Social Criticism*. Westport, Connecticut: Greenwood Press. pp. 17-19. ISBN 978-0-313-29092-3.
- Esakki Rathna, V. (2023). Leveraging Artificial Intelligence for the Future of Literature Education. *International Journal of Research Publication and Reviews*, Vol 4, no 10, pp 190-192. //www.ijrpr.com. ISSN 2582-7421
- Имамбай, Д. (2023). Жасанды интеллект: төңкеріске тең технология //Ақиқат, №4, 16-22 бб.
- Cave, S., Dihal, K. Hopes and fears for intelligent machines in fiction and reality. *Nat Mach Intell* 1, 74–78 (2019). <https://doi.org/10.1038/s42256-019-0020-9>
- Cave, S., Kant D., Dillon, S. (2020). *AI Narratives: A History of Imaginative Thinking about Intelligent Machines*. Oxford: Oxford University Press. pp. 10–11. ISBN 978-0-1988-4666-6.
- Қазақстан Республикасы Цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі Министрлігі жасанды интеллектті дамытудың 2024-2029 жылдарға арналған Тұжырымдамасы (2024). <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2400000592>. (Қаралған күн: 05.11.2024).
- Машанов, А. (1957). Жер астына саяхат. Ғылыми-фантастикалық әңгімелер. – Алматы: Қазмемкөркемәдеб баспасы. – 230 б.
- Мархабаев, А.-Х. (1972). Ғарыштағы қымыз. – Алматы: Аудиокітап. //Kitap.kz.онлайнкітапхана.//https://sun9userapi.com/impf/c636428/v636428282/317b9/_g9dTWt7FJs.jpg?size=1000x1000&quality=96&sign=ae84968e29ff8b6cflf6ba3808df30dc&type=album
- Omar, B. (2023). Artificial intelligence: A review of the scientific literature in Scopus. *Periodicals of Engineering and Natural Sciences*, 11 (4), 53-68. <https://doi.org/10.21533/pen.v11.i4.175>.
- Пикова, К. (2023) Искусственный интеллект. Иллюстрированная история. – Синдбад., – С. 224. ISBN 978-5-00131-518-6.
- Смағұл Қ. (2024). Жасанды интеллект және Қазақстан. //Дала мен қала, 26 сәуір.13 б.
- Садирак Н., ChatCPT., Кеппенс Д. (2024). Жасанды интеллект серфингіне дайындық. ЕРТА ЕРТЕСН 42 және 01 Talent педагогикаларын жасаушының адам мен ЖИ-дің ұжымдық интеллектісіне революциялық көзқарасы. – Астана: «Astana Hub» IT стартаптар халықаралық технопаркі. – 258 б.
- Selvi, V., Ramya P. (2024). Application of AI in Literature: A Study on Evolution of Stories and Novels. *Recent Research Reviews Journal* 3, no. 2. 346-356. <https://doi.org/10.36548/rrj.2024.2.003>
- Philip, K. (1968) Do Androids Dream of Electric Sheep? <https://medium.com/observing-dystopia/do-androids-dream-of-electric-sheep-does-philip-k-dicks-1968-dystopia-cut-too-close-to-the-a4adf026305d>. (Accessed 05.10.2024).
- Тәж-Мұрат М. (2024). Жасанды интеллект және әдебиет. 30 қараша. https://adebiportal.kz/kz/news/view/zasandy-intellekt-zane-adebiet__10000053. (Қаралған күн: 05.11.2024).
- Turing A. (1950) Computing Machinery and Intelligence. – *Mind*, 59, 433-460. doi:10.1093/mind/LIX.236.433.

References:

- Abituly A. (2024). Jasandy intellekt tuyndylary [Artificial intelligence derivatives]. *Kazakh adebiyeti*, 20 nauryz, 10b.
- Brussard M. (2020) *Iskusstvennyi intellekt: predely vozmozhnogo* [Artificial intelligence: the limits of what is possible]. – М.: Alpina non-fikshn. ISBN 978-5-00139-080-0
- Booker, M. (1994). “Chapter 1: Utopia, Dystopia, and Social Critique”. *The Dystopian Impulse in Modern Literature: Fiction as Social Criticism*. Westport, Connecticut: Greenwood Press. pp. 17, 19. ISBN 978-0-313-29092-3.
- Cave, S., Kant D., Dillon, S. (2020). *AI Narratives: A History of Imaginative Thinking about Intelligent Machines*. Oxford: Oxford University Press. pp. 10–11. ISBN 978-0-1988-4666-6.
- Cave, S., Kant D. (2019). “Hopes and fears for intelligent machines in fiction and reality”. *Nature Machine Intelligence*. 1 (2): 74–78. doi:10.1038/s42256-019-0020-9. S2CID 150700981.
- Mashanov A. (1957). *Jer astyna saiyahat* [Journey underground]. Gylymi-fantastikalyk angimeler [science fiction stories]. – Алматы: Kazmemkorkemadepbaspasy, – 230 b.
- Marhabaev A. -H. (1972) *Garystagy kymyz* [Kumiss in space] – Алматы: Audiokitap. // Kitap.kzonlaintaphana.//https://sun9userapi.com/impf/c636428/v636428282/317b9/_g9dTWt7FJs.jpg?size=1000x1000&quality=96&sign=ae84968e29ff8b6cf1f6ba3808df30dc&type=album
- Esakki Rathna, V. (2023). Leveraging Artificial Intelligence for the Future of Literature Education. *International Journal of Research Publication and Reviews*, Vol 4, no 10, pp 190-192. //www.ijrpr.com. ISSN 2582-7421
- Imambai D (2023). *Jasandy intellekt: tonkeriske ten tehnologia* [Artificial intelligence: technology equal to revolution] //Akikat, №4, 16-22 bb.
- Kazakhstan Respublikasy Sifirlyq damu, innovasiolar jane aerogarysh onerkasibi Ministrlygi jasandy intellekti damytudyn 2024-2029 jyldarga arналган Tujyrymdamasy [Ministry of digital development, innovation and aerospace industry of the Republic of Kazakhstan concept for the development of artificial intelligence for 2024-2029]. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2400000592>. (Accessed 05.11.2024).
- Omar Bellido-Valdiviezo (2023). Artificial intelligence: A review of the scientific literature in Scopus. *Periodicals of Engineering and Natural Sciences*, 11(4), 53-68. <https://doi.org/10.21533/pen.v11.i4.175>.
- Philip, K. (1968) *Do Androids Dream of Electric Sheep?* <https://medium.com/observing-dystopia/do-androids-dream-of-electric-sheep-does-philip-k-dicks-1968-dystopia-cut-too-close-to-the-a4adf026305d>. (Accessed 05.10.2024).
- Pikover, K. (2023) *Iskusstvennyi intellekt. Illiystrirovannaya istoriya ot avtomatov do neirosetei* [Artificial intelligence. An illustrated history]. – Sindbad., – C. 224. ISBN 978-5-00131-518-6.
- Sadirak, N., ChatGPT., Keppens D. (2024) *Jasandy intellekt serfingine daiyndyk. EPITA EPITECH 42 jane 01 Talent pedagogikalaryn jasaushynyn adam men II-din uiymdyq intellektisine revolusialyk kozkarasy* [Preparation for artificial intelligence surfing. A revolutionary approach to the collective intelligence of Man and AI by the creator of the pedagogics EPITA EPITECH 42 and 01 Talent]. – Astana: «Astana Hub» IT startaptar halyqaralyk tehnoparki. 258 b.
- Selvi, V., Ramya P. (2024). Application of AI in Literature: A Study on Evolution of Stories and Novels. *Recent Research Reviews Journal* 3, no. 2. 346-356. <https://doi.org/10.36548/rrrj.2024.2.003>
- Smagul K. (2024). *Jasandy intellekt jane Kazakhstan* [Artificial intelligence and Kazakhstan]. //Dala men kala, 26 sauir. 13 b.
- Taj-Murat, M. (2024). *Jasandy intellekt jane adebiet* [Artificial intelligence and literature]. 30 qarasha. https://adebiportal.kz/kz/news/view/zasandy-intellekt-zane-adebiet__10000053. (Accessed 05.10.2024).
- Turing, A. (1950) *Computing Machinery and Intelligence*. – *Mind*, 59, 433-460. doi:10.1093/mind/LIX.236.433.

Автор туралы мәлімет:

Советова Зәуре Советқызы (корреспонденттік автор) – филология ғылымдарының кандидаты, Тілдер кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Ғұмарбек Дәукеев атындағы Алматы энергетика және байланыс университеті, (Алматы, Қазақстан, e-mail: zau.re.sovetova@mail.ru).

Information about author:

Sovetova Zau (corresponding author) – candidate of philological Sciences, Associate Professor of the Department of Languages of *Almaty University of Power Engineering and Telecommunications named after Gumarbek Daukeyev* (Almaty, Kazakhstan, e-mail: zau.re.sovetova@mail.ru).

Келін түсті: 15 ақпан 2025 жыл
Қабылданды: 3 мамыр 2025 жыл